

მოსკოვში, პეტერბურგში, ასტრახანსა და უკრაინაში (212). დაიწყო ინტენსიური თარგმნა რუსულიდან ქართულად. განსაკუთრებული მოწოდებით დაეწაფა რუსულ ლიტერატურას ქართული საეკლესიო მწერლობა, რასაც, როგორც ჩანს, რეგულარულ ხასიათს აძლევდა კათალიკოსი ანტონ პირველი. რუსულ-ქართული ლიტერატურული ურთიერთობა იმ საიმედო საფუძვალზე იქცა, რომელზე დაყრდნობითაც ავსებდა ქართული ლიტერატურული აზროვნება სუჟენიკოვიძის ძეგლებდობით გამოწვეულ ჩამორჩენას. მალე ახლად აღმოჩნდა ორიგინალური ქართული მწერლობა და ქართულ საზოგადოებრივ-ლიტერატურულ აზროვნებაში კვლავ იჩინა თავი ევროპულმა ლიტერატურულმა სტილმა და ინტერესმა.

ქართულ-ბიზანტიური ლიტერატურული ურთიერთობანი¹

ძველ ქართულ ლიტერატურას თავისი ხანგრძლივი ისტორიის მანძილზე მდიდარი ლიტერატურული ურთიერთობა ჰქონდა მეზობელ ხალხებთან. განსაკუთრებული ადგილი ამ თვალსაზრისით უჭირავს ბიზანტიურ-ქართულ ლიტერატურულ კონტაქტებს, რომლებმაც შეასრულეს მთავარი როლი ლიტერატურული და საზოგადოებრივ-ფილოსოფიური აზრის ფორმირებაში ძველ საქართველოში.

კულტურული კავშირები იბერიისა და კოლხეთისა ბერძნებთან შეინიშნება უძველესი საუკუნეებიდან. ეს კონტაქტები უფრო საგრძნობი ხდება საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების დროიდან (IV ს. პირველი ნახევარი), როდესაც ბერძნულიდან ქართულ ენაზე ითარგმნება ბიბლიური წიგნები, ხოლო სისტემატურ ხასიათს ღებულობს იგი VII საუკუნის დასაწყისიდან, აღმოსავლეთ საქართველოში დიოფიზიტობის დამკვიდრებასთან ერთად.

დიოფიზიტობის მიღებით საქართველო დადგა ბიზანტიური იდეოლოგიისა და კულტურის ორიენტაციას და ამასთან ერთად გაემიჯნა არაქრისტიანულ და მონოფიზიტურ აღმოსავლეთს. აქედან მოკიდებული საქართველო ბიზანტიის გზით ეზიარება მსოფლიო ქრისტიანულ აზროვნებას. ბიზანტიურ კულტურაზე ორიენტაცია არ

¹ წაკითხულია მოხსენებლად ოქსფორდში 1976 წლის 10 ნოემბერს, ოქსფორდის უნივერსიტეტის ბიზანტინისტთა საზოგადოებაში (317). იხილეთ შემოკლებით.

ექსპრესიონალიზმს ქართული ლიტერატურის თვითმყოფლობას. ქართველი საზოგადო მოღვაწეები ცდილობდნენ ქართული კულტურის განვითარებას, არამედ მის პარალელურად განვითარებინათ იგი, ამიტომ ქართული ლიტერატურის მიმართებას ბერძნულთან ისეთივე თან ახლდა საეკლესიო და კულტურული მეტოქეობა ამ უკანასკნელთან. ეს გარემოება თანდათანობით არსებით როლს ასრულებდა და შემდგომში განაპირობა კიდევ ქართული ლიტერატურული პროცესის თავისებურება: ინტერესის გაძლიერება ორიგინალური ლიტერატურისადმი, ნაციონალური ავთოგრაფიის შექმნა, არსებითი ცვლილებები ჰიმნოგრაფიაში. ქართველმა ჰიმნოგრაფებმა შეცვალეს ბერძნულიდან თარგმნილი ლიტურგიკული კრებულების შედგენილობა, შეიტანეს მათში ორიგინალური ქართული ჰიმნები და დააკანონეს ისინი ლიტურგიკულ პრაქტიკაში. ბერძნულიდან ამ პერიოდში შესრულებული თარგმანები გამოირჩევიან ორიგინალთან თავისუფალი დამოკიდებულებით. ქართულ გერსიაში ტექსტი იცვლება, ზოგჯერ ემატება, ხანაც აკლდება პასუხები. ასეთ თარგმანებს შეიძლება თავისუფალი რედაქციები ეწოდოს. შემდგომ ეპოქაში მათ განსხვავებით ბერძნული ორიგინალების ზუსტი თარგმანებისაგან ქართულ რედაქციებს უწოდებდნენ.

X საუკუნის დამლევსათვის ქართველები შექმნიან ძლიერ ლიტერატურულ ცენტრს საბერძნეთში, ათონზე. ამ სკოლის წარმომადგენლები იოვანე, ეფთვიმე და გიორგი ათონელები აგრძელებენ ბიზანტიასთან კულტურული მეტოქეობის კურსს. მათმა მოღვაწეობამ ქართველთათვის გამოავლინა განსაკუთრებული სიმდიდრე ბიზანტიური ლიტერატურისა და შედარებითი სიღარიბე ქართულისა. ბერძნულ კულტურასა და ლიტერატურასთან მეტოქეობა ქართული ლიტერატურის შემდგომ განვითარებას მოითხოვდა და ქართველმა მოღვაწეებმაც ახალი მიზანი დაისახეს: ვადმოეთარგმნათ ბერძნულიდან ყველაფერი მნიშვნელოვანი, რაც აკლდა ქართულ ლიტერატურას. შეიკვალა მთარგმნელობითი სტილიც: დღის წესრიგში დადგა წმინდა მამათა თხზულებების ზუსტი ქართული თარგმანების შექმნა. ბიზანტიური ლიტერატურის საფუძვლიან ათვისებას ნაციონალური მნიშვნელობა მიენიჭა. ეფთვიმე ათონელის, გიორგი ათონელის, ეფრემ მცირის, არსენ იყალთოელის, იოანე პეტრიწის და მათ თანამოაზრეთა და ულაღვი შრომით XII საუკუნის დასაწყისში ეს საქმე თითქმის ბოლომდე იყო მიყვანილი.

XI საუკუნიდან ქართულ მწერლობაში დაისმის იგივე პრობლემები, რომლებიც ამ პერიოდში იდგა ბიზანტიურ ფილოსოფიასა და ლიტერატურაში. ახალი ტენდენცია X საუკუნის დასასრულისა და XI საუკუნის დასაწყისის ბიზანტიური ლიტერატურისათვის იყო აგიო-

გრაფიაში მეტაფრასული სტილის გაბატონება. იმავე პერიოდში ეს ახალი ტენდენცია გადართანდა იყო ქართულ ლიტერატურაში ეფთვიმე ათონელის მიერ, რომელმაც თარგმნა ცხრა საკითხავი თავისა დიდი თანამედროვის სვიმონ ლოდოთელის და მისი მიმდევრებისა. XI საუკუნის მეორე ნახევარში კონსტანტინოპოლის აკადემიაში ხდება ფილოსოფიური აზროვნების განვითარება ახალი, პროგრესული გზით და ქართველები, რომლებიც სწავლობდნენ ამ აკადემიაში, ეზიარნენ ამ ახალ ფილოსოფიას, გადმოიტანეს და განავითარეს იგი ქართულ სინამდვილეში.

იმეკიდრად და შემოქმედებითად განავითარა რა ყველაზე დიდი ღირებულებანი ბიზანტიური ლიტერატურისა და ფილოსოფიისა, არაბული მეცნიერებისა და სპარსული პოეზიის კეთილმოყვანილი გავლენით, ქართულმა საზოგადოებამ XII საუკუნეში შექმნა თავისი ნაციონალური, ორიგინალური საერო ლიტერატურა, რომლის მწვერვალი „ვეფხისტყაოსანი“ იყო.

ქართული საზოგადოებრივ-ფილოსოფიური და ლიტერატურული აზრის განვითარებაში XII საუკუნეში შეინიშნება იგივე პრინციპული მომენტები, რაც ახასიათებდა პროგრესულ ქრისტიანულ აზროვნებას გვიანდელი შუა საუკუნეების დასავლეთ ევროპაში. ეს ტიპოლოგიური მსგავსება არ იქნება საკვირველი, თუ გავითვალისწინებთ იმ მნიშვნელოვან როლს, რომელიც შეასრულა ბიზანტიურმა თეოლოგიურმა ლიტერატურამ ახალი აზროვნების ფორმირებაში როგორც გვიანდელი შუა საუკუნეების ევროპაში, ასევე საქართველოში.

შუა საუკუნეებში ქრისტიანული დოგმატიკის უმნიშვნელოვანეს სახელმძღვანელოდ ითვლებოდა იოანე დამასკელის „წყარო ცოდნისა“. ამ უკანასკნელმა უდიდესი გავლენა მოახდინა როგორც ბერძნულ, ასევე ლათინურ სქოლასტიკაზე. ქრისტიანული დოგმატიკის ეს ენციკლოპედია ქართულ ენაზე სამი თარგმანით არსებობდა: X საუკუნის დასასრულს იმისი შემოკლებული ვარიანტი შემოიტანა ქართულ მწერლობაში ეფთვიმე ათონელმა, XI საუკუნის 70-იან წლებში „წყარო ცოდნისა“ თეოლოგიური ნაწილი უკვე ზუსტად თარგმნა ეფრემ მცირემ, ხოლო XI—XII საუკუნეთა მიჯნაზე მისი სიტყვასიტყვითი თარგმანი კიდევ ერთხელ განხორციელდა, ამჯერად არსენ იყალთოელის მიერ.

იოანე დამასკელის ერთ-ერთი ძირითადი ფილოსოფიური წყარო იყო ნემესიოს ემესელის წიგნი „ბუნებისათვის კაცისა“. შუა საუკუნეებში იგი დიდი პოპულარობით სარგებლობდა როგორც აღმოსავლეთში, ისე დასავლეთში. პირველი ლათინური თარგმანი ამ წიგნისა განხორციელდა 1159 წელს, ქართულად კი იგი დაახლოებით ნახევარი საუკუნით უფრო ადრე თარგმნა იოანე პეტრიწმა.

როგორც აღვნიშნეთ, ასევე გვიანდელი შუა საუკუნეების სქოლასტიკაში დიდი ავტორიტეტით სარგებლობდა წარმართი ნეოპლატონიკოსის პროკლე დიადოხოსის შრომა „კავშირნი ღმრთისმეტყველებითნი“. მოკლე ვარიანტი ამ წიგნისა IX საუკუნეში ითარგმნა არაბულად, ხოლო არაბულად XII საუკუნეში ლათინურად. თიმა აქინელი ეყრდნობდა ამ გადამთარგმნას. იგი მაშინ ევროპაში ცნობილი იყო „მიზეზთა წიგნის“ სახელით. თიმა პროკლეს „კავშირნი ღმრთისმეტყველებითნი“ 1268 წელს ათარგმნა ბერძნულადან ლათინურად და დარწმუნდა, რომ „მიზეზთა წიგნი“ იყო მხოლოდ და მხოლოდ მოკლე რედაქცია პროკლე დიადოხოსის შრომისა. თითქმის მთელი 150 წლით ადრე, XII საუკუნის დასაწყისში, იოანე პეტრიწმა სიტყვასიტყვით თარგმნა პროკლე დიადოხოსის ეს შრომა ქართულად და განმარტა დაახლოებით ისევე, როგორც თიმა აქინელმა.

შუა საუკუნეებში ევროპული ლიტერატურულ-ფილოსოფიური აზრის განვითარებაზე ძალზე მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ე. წ. არეოპაგიტულმა კორპუსმა, ანუ დიონისე არეოპაგელის სახელით მოღწეულმა ხუთმა თეოლოგიურმა თხზულებამ XI საუკუნის მეორე ნახევარში ეს კორპუსი ქართულად თარგმნა და მნიშვნელოვანი წინასიტყვაობით შეამოკ ეფრემ მცირემ.

დაბოლოს, ის უდიდესი ინტერესი არისტოტელესადმი, რომელიც გამოავლინა ლათინურმა სამყარომ გვიანდელ შუა საუკუნეებში, იყო დამახასიათებელი ქართული ფილოსოფიურ-საზოგადოებრივი აზრის განვითარებისთვისაც XII საუკუნეში. ქართველი მოაზროვნეები არა მხოლოდ აფასებენ არისტოტელეს და ეყრდნობიან მის ფილოსოფიას, არამედ თარგმნიან მას ქართულ ენაზე. XII საუკუნის დასაწყისში პეტრიწი ქართულ ენაზე თარგმნის არისტოტელეს რიტორიკულ-ლოგიკურ თხზულებებს: „*ῥητορικὴ*“ და „*ἡθικὴ*“.

ამგვარად, საუკუნოვანმა ლიტერატურულმა კონტაქტმა ბიზანტიურ სამყაროსთან შეუქმნა ქართულ საზოგადოებას ისეთი ლიტერატურულ-ფილოსოფიური ფუნდამენტი, რომელზე დაყრდნობითაც შეიძლებოდა შუა საუკუნეების აზროვნების ახალი, პროგრესული გზით განვითარება.

ლიტერატურული კონტაქტი საქართველოსა და ბიზანტიას შორის არ იყო ცალმხრივი. ქართველმა ხალხმა, ქართულმა კულტურამ ასევე შეიტანა თავისი წვლილი მრავალეუროვანი ბიზანტიური ლიტერატურის ფორმირებასა და განვითარებაში. ქართული წვლილი ბიზანტიური ლიტერატურის განვითარებაში — ეს არის პრობლემა, რომელსაც იკვლევს ქართველ მეცნიერთა მთელი თაობები. წამოყენებულია მრავალი ჰიპოთეზა, დამუშავებულია ბევრი თეორია. განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს შემდეგი ფაქტები.